

Ryszard Tomkiewicz

OBCHODY 1000-LECIA CHRZTU POLSKI NA WARMII I MAZURACH

Słowa kluczowe: Millenium – Tysiąclecie, Gomułka, Wyszyński, Frombork

Schlüsselwörter: Millenium, Gomułka, Wyszyński, Frombork (ehemals Frauenburg)

Keywords: millennium, Gomułka, Wyszyński, Frombork (former Frauenburg)

Konflikt Państwa i Kościoła z różnym natężeniem trwał w zasadzie przez całe powojenne czterdziestopięciolecie. Rok 1966 był jednak wyjątkowy, gdyż właśnie wówczas osobiwa rywalizacja przyjęła specyficzną formę. Rocznicą była jedna, choć przez obie strony odmiennie interpretowana i obchodzona. Nie była zatem możliwa „jedność”, toteż kościelne Millenium i państwowe Tysiąclecie Państwa Polskiego przybrały inny wymiar. Po latach znany publicysta Stefan Kisielewski trafnie zauważył, że „podjazdowa wojna władzy i Kościoła wprawdzie trwała ciągle, ale „wtedy – ku swojej zgubie – [władza] zdecydowała się na starcie frontalne”¹.

Kościół kładł nacisk na związek historii Polski z chrześcijaństwem, a spoiwem wielowiekowej jedności narodu miała być wiara. W tym kontekście dwudziestolecie socjalizmu w Polsce nie wydawało się elementem trwałym, a tym bardziej ponadczasowym. Jednak w oficjalnych propagandowych wystąpieniach, to właśnie Polska Ludowa była „ukoronowaniem całego dziejowego rozwoju narodu”, z eksponowaniem socjalistycznego charakteru państwa, jako największego osiągnięcia w tysiącletniej historii. W czasie uroczystej sesji Sejmu PRL, zwołanej z okazji święta 22 lipca w 1966 r., Władysław Gomułka powiedział m.in.: „nierozzerwalna więź łączy socjalistyczną Polskę z tym, co było najlepsze w jej przeszłości”². Przywódca partii rocznicę wykorzystywał do walki politycznej, w tym wypadku z Kościołem, a zatem też z ogromną częścią narodu. Dochodziło do kuriozalnych stwierdzeń, jakoby tysiąclecie państwa odnosiło się

¹ <http://www.rp.pl/artykul/1050754-Milenium-czy-tysiaclecie-.html#ap-3> [dostęp: 20 08 2016].

² Tekst przemówienia W. Gomułki zob. Głos Olsztyński (dalej: Gł.Ol), 1966, nr 172 z 22 VII, ss. 3–6.

przede wszystkim do Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, a powojenna Polska jawiła się jako spadkobierczyni wielowiekowej historii i tradycji, traktowanej jednak w sposób selektywny, by wydobyć z dziejów państwa i narodu odpowiedni potencjał polityczno-propagandowy. Podobne przesłanie emanowało też z jednego z przemówień, wygłoszonego w Olsztynie podczas uroczystości podsumowującej Tysiąclecie Państwa Polskiego na Warmii i Mazurach w październiku 1966 r. Zebrani usłyszeli wówczas, że „socjalistycznej Polsce, jak każdej formacji społecznej i narodowej, potrzebny był rodowód historyczny, świadomość, że praca współczesnego pokolenia wyrasta z trudu i dorobku wieków”³.

Wybierano zatem z przeszłości tylko elementy „postępowe”. Eksponowano przynależność Polski do słowiańskiego kręgu kulturowego, przewyższającego cywilizację zachodnioeuropejską oraz niezmiennie od lat epatowano zagrożeniem ze strony Niemiec. Przypominano walkę z naporem germańskim, potem faszyzmem, ze szczególnym uwypukleniem faktu wygrania wojny i ustaleniem granic obejmujących ziemie zachodnie i północne. Chętnie wydobywano z przeszłości informacje dotyczące ruchu robotniczego i ludowego, a przychylne słowa znajdowano również dla niektórych elementów polskiej kultury. Negowano zaś Polskę szlachecką i burżuazyjną. Chrząst Mieszka I, utożsamiany z utworzeniem państwa polskiego, musiał zatem zaistnieć jako wydarzenie postępowe.

Wraz ze zbliżającymi się obchodami władze partyjno-państwowe starały się zrealizować karkołomne zadanie zdewaluowania religijnego wymiaru rocznicy chrztu. Równolegle kreowano wizerunek Kościoła jako instytucji zacofanej, antypolskiej, przeciwnej powojennej „demokratyzacji kraju”, od którego postępową część społeczeństwa powinna się odciąć. Tę atmosferę podgrzewało ponadto wyjątkowe uprzedzenie Gomułki wobec prymasa Wyszyńskiego. Pojawiało się nawet stwierdzenie, że Kościół „przeciwstawia chrzest Polsce Ludowej”⁴. Na kształt obchodów rocznicowych w 1966 r. niebagatelny wpływ miał *List biskupów polskich do biskupów niemieckich*, wystosowany 18 listopada 1965 r. na zakończenie II Soboru Watykańskiego, ze znanym stwierdzeniem: „Udzielamy wybaczenia i prosimy o nie”⁵. Także słowa prymasa Stefana Wyszyńskiego

³ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), zespół: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie (dalej: Prez. WRN), sygn. 444/9. Wydż. Kultury, t. 494. Przemówienia 1000-lecia Polski [...], k. 1–17. Przemówienie podsumowujące obchody 1000-lecia Państwa Polskiego wygłoszone podczas sesji WRN, X 1966 r.

⁴ <http://www.polskieradio.pl/39/246/Artykul/1607653,Tysiaclecie-Panstwa-Polskiego-%E2%80%93-jak-wladze-PRL-przegraly-walke-o-rzadz-dusz> [dostęp: 20.08.2016].

⁵ W grudniu 1965 r. w „Głosie Olsztyńskim” zamieszczono przedruk artykułu z „Trybuny Ludu” dotyczący Orędzia. W niedzielę, 19 grudnia, w kościołach regionu odczytano komunikat Episkopatu dotyczący tej sprawy. Znalazło się tam m.in. stwierdzenie, że celem polskich biskupów było „zaproszenie do modlitwy w duchu chrześcijańskiego pokoju”, co stanowić miało akt pojednania wobec zbliżających się uroczystości milenijnych. Podkreślone też zostało, że władze mylnie potraktowały ten dokument, jako polityczne zaangażowanie się Kościoła w stosunki międzynarodowe, B. Łukasiewicz, *Raptularz miejski. Olsztyn 1945–2005*, Olsztyn 2006, s. 221, 222.

o Polsce jako przedmurzu chrześcijaństwa nie mogły być traktowane z aprobatą przez władze, gdyż jednoznacznie uznano je za „antyradzieckie”. Pojawiały się przeróżne formy represji. Uniemożliwiono też przyjazd na uroczystości do Polski papieżowi Pawłowi VI.

Rocznicę Chrztu Polski poprzedziło ogłoszenie przez Kościół Wielkiej Nowenny na lata 1957–1966 (wcześniej miały miejsce Jasnogórskie Śluby Narodu Polskiego), której celem było utrwalenie chrześcijańskich korzeni, religijna i duchowa odnowa społeczeństwa (dokonana poprzez ogólnonarodowe rekolekcje) oraz dalsze upowszechnienie nauki Kościoła, co miało szczególne znaczenie wobec postępującej ateizacji społeczeństwa⁶. Partia wobec takiej zapowiedzi nie mogła pozostać obojętna⁷. Przewodniczący Rady Państwa Aleksander Zawadzki zaproponował uchwałę, którą Sejm przyjął 25 lutego 1958 r., o obchodach Tysiąclecia Państwa Polskiego, mających trwać w latach 1960–1966. Rychło też pojawiły się elementy akcji mającej znamiona odwetu wobec Kościoła. W 1958 r. ograniczono możliwość nauczania religii w szkołach, a następnie wydano decyzję o usunięciu ze szkół krzyży. Potem była liberalizacja ustawy aborcyjnej.

Na czele Komitetu Przygotowawczego Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego stanął ogólnie znany i szanowany prof. Tadeusz Kotarbiński, który formalnie miał nadzorować pracę specjalistycznych komisji powołanych w strukturze Komitetu. Koordynacją przygotowań do obchodów Tysiąclecia zajmowały się komórki Frontu Jedności Narodu, organizacji podległej rządzącej partii, choć kreowanej na niezależną. W przypadku województwa olsztyńskiego, w „założeniach polityczno-organizacyjnych”, dotyczących najważniejszych imprez związanych z obchodami Tysiąclecia, napisano wprost, że „komitety FJN będą działać pod ideowo-politycznym kierownictwem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, wspólnie z Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym i Stronnictwem Demokratycznym, radnymi narodowymi, związkami zawodowymi, organizacjami młodzieżowymi i społecznymi, instytucjami i placówkami oświatowo-wychowawczymi oraz kulturalnymi, wojskiem itp.”⁸.

⁶ Hasła Wielkiej Nowenny realizowane były w kolejnych dziewięciu latach. 1957/1958: „Wierność Bogu, Krzyżowi, Ewangelii, Kościołowi i jego Pasterzom”; 1958/1959: „Naród wierny łasce” – życie w łasce Bożej i przeciwstawianie się każdemu grzechowi”; 1959/1960: „Życie jest światłością ludzi” – Rok życia, obrona życia duszy i ciała; 1960/1961: „Małżeństwo – sakrament wielki w Kościele”; 1961/1962: „Rodzina Bogiem silna” – wychowanie w duchu Chrystusowym; 1962/1963: „Młodzież wierna Chrystusowi”; 1963/1964: „Abyście się społecznie miłowali” – sprawiedliwość i miłość społeczna; 1964/1965: „Nowy człowiek w Chrystusie” – walka z wadami narodowymi, pielęgnowanie cnót chrześcijańskich i narodowych; 1965/1966: „Weź w opiekę Naród cały” – cześć Maryi jako Królowej Polski. Wielkiej Nowennie towarzyszyła peregrynacja kopii cudownego obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej [http://dziedzictwo.ekai.pl/@wielka_nowenna] [dostęp: 23.08. 2016 r.].

⁷ B. Noszczak, *Millenium i Tysiąclecie*, Biuletyn IPN, 2006, nr 5, s. 54 i n.

⁸ APO, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie (dalej: KW PZPR), sygn. 1141, t. 385. Protokoły posiedzeń egzekutywy KW PZPR z załącznikami (nr 1–3, I 1966 r.), nr 1, k. 137. Propozycja zwołania poszerzonego Plenum WK FJN [bd].

W procesie przygotowań i później nadzoru nad przebiegiem uroczystości państwowych dużą wagę przykładano do pozyskania społeczeństwa, a tym samym odciążenia ludzi od uroczystości kościelnych. Organizowano imprezy konkurencyjne – świeckie, co nieraz przybierało karykaturalne kształty, zwłaszcza gdy próbowano za wszelką cenę umniejszyć znaczenie obchodów kościelnych. Planowano nawet zorganizować w tym czasie koncert zespołu „The Beatles”, choć ostatecznie skoncentrowano się na organizacji szeregu imprez kulturalnych z udziałem rodzimych artystów, wystaw, konkursów, turniejów, festynów i zawodów sportowych. Z okazji uroczystości Poczta Polska wyemitowała okolicznościowe znaczki i pocztówki. Przygotowano „Medal Tysiąclecia”, wręczany nie tylko osobom fizycznym, ale także instytucjom (np. w czasie inauguracji roku akademickiego w 1966 r. udekorowano nim olsztyńską Wyższą Szkołę Rolniczą, odznakę przyznano też szkole milicyjnej w Szczytnie, Olsztyńskiemu Oddziałowi Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich). Były też „Pamiątkowe Medale Tysiąclecia”, „Zbiorowe Odznaki Tysiąclecia” oraz „Indywidualne Odznaki Tysiąclecia”⁹.

Zdarzało się, że nadsyłane do terenowych komitetów FJN wnioski o nadanie odznaczeń wywoływały pewne obiekcje. Zwracano uwagę, że chętnych było zbyt wielu, w tym osób i instytucji, które na wyróżnienie takie nie zasługiwały. Były też inne problemy. W lutym 1966 r. zauważono, że „skład społeczny kandydatów przedstawionych do Odznaki wzbudził poważne zastrzeżenia”¹⁰. Chodziło o to, że wśród osób typowanych niewielki był odsetek chłopów i robotników, a za dużo było „pracowników biur i urzędów”, bo dostawali oni odznaczenia nie za zasługi, ale „z powodu zajmowanych stanowisk”. Zwracano też uwagę, że za mało wniosków dotyczyło osób bezpartyjnych i kobiet. Ostatecznie przyjęto, że w 1966 r. dla województwa olsztyńskiego zostanie przeznaczonych 2350 „Odznak Tysiąclecia” przyznawanych indywidualnie i 150 „Odznak zespołowych”. Należy przy tym zwrócić uwagę, że wnioski o nadanie tych „Odznak Tysiąclecia” musiały być wcześniej uzgodnione z Wojewódzką Komisją Porozumiewawczą Partii i Stronnictw Politycznych¹¹. Powstał też „konkurencyjny” Medal pamiątkowy odlany z okazji Tysiąclecia Chrztu Polski w Diecezji Warmińskiej z wizerunkiem Mikołaja Kopernika¹².

Najtrwalszym śladem po obchodach Tysiąclecia Państwa Polskiego pozostały placówki oświatowe. Akcją budowy „Tysiąca szkół na Tysiąclecie Państwa

⁹ APO, zespół: Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Olsztynie (dalej: WK FJN), sygn. 489, t. 17. Protokoły posiedzeń plenarnych WK FJN w Olsztynie (1966), k. 8. Protokół z posiedzenia Prezydium WK FJN w Olsztynie, 23 VI 1966 r.; t. 258-296 (teczki dotyczące odznaczeń związanych z Tysiącleciem).

¹⁰ Ibidem, t. 59. Program uroczystości jubileuszowych [...] (1964–1966), k. 86. Pismo z WK FJN do prezydium powiatowych komitetów FJN w województwie olsztyńskim, Olsztyn, 18 II 1966 r.

¹¹ Ibidem, k. 123. Pismo z Ogólnopolskiego Komitetu FJN do prezydium WK FJN w Olsztynie, Warszawa, 16 V 1966 r.

¹² Zob. Warmińskie Wiadomości Diecezjalne, 1966, nr 5 (ilustracja na tylnej okładce).

Polskiego” (ogółem powstało 1417 nowoczesnych obiektów, w Olsztynie Szkoła Podstawowa nr 17 im. Seweryna Pieniężnego, przy ul. Partyzantów) zainicjowano 24 września 1958 r. Był wyż demograficzny, toteż budowa szkół była niezbędna, ale całemu przedsięwzięciu umiejętnie nadano wymiar ideowo-propagandowy. „Tysiąclecie” pojawiało się też w nazwach ulic, placów i dzielnic w wielu polskich miastach. Niewątpliwie pozytywnym aspektem obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego było hojne wsparcie badań historycznych i archeologicznych.

O północy, 1 stycznia 1966 r. w katedrze gnieźnieńskiej kardynał Stefan Wyszyński ogłosił rozpoczęcie „Roku Jubileuszowego Tysiąclecia Chrztu Polski”. Dwa tygodnie później papież Paweł VI przysłał prymasowi „Błogosławieństwo Ojca św. dla narodu polskiego”. Kardynał Wyszyński powołał 61-osobowy Komitet Tysiąclecia. Przewodniczącym ośmioosobowego prezydium został prof. Józef Kostrzewski z Poznania. W składzie Komitetu znalazły się dwie osoby z Olsztyna: ks. Wacław Hipsz oraz Michał Chomin¹³.

W skali kraju uroczystości kościelne rozpoczęły się 16 kwietnia 1966 r. mszą św. w Katedrze gnieźnieńskiej. W kolejnych miesiącach, aż do lipca 1967 r., kościelne uroczystości nawiązujące do Tysiąclecia Chrztu Polski odbyły się w wybranych 28 polskich miastach, a także w Rzymie¹⁴.

W tym miejscu należy dodać, że równoległe do „kościelnych” obchodów, w Gnieźnie także w tym dniu zorganizowano „państwowe” uroczystości związane z 21. rocznicą forsowania Odry i Nysy Łużyckiej. „Państwowe” i „kościelne” uroczystości zorganizowano też dzień później w Poznaniu. Główne obchody związane z Millenium Chrztu Polski odbyły się 3 maja 1966 r. na Jasnej Górze. Najważniejsze obchody państwowe Tysiąclecia Państwa Polskiego zorganizowano w Warszawie 22 lipca 1966 r., a zatem w dniu rocznicy ogłoszenia Manifestu PKWN, stanowiącego wykładnię ideową istnienia Polski Ludowej. W stolicy odbyła się wówczas wielka defilada wojskowa, znana jako Parada Tysiąclecia¹⁵. Według informacji zebranych przez służby specjalne, w Warszawie w uroczystościach wzięło udział około 70 tys. osób, a w Gnieźnie, Poznaniu i w Krakowie, po około 500 tys. osób. W Częstochowie było około 2 mln ludzi.

* * *

Na ziemiach zachodnich i północnych przebieg obchodów milenijnych nie różnił się od uroczystości w pozostałych częściach kraju. Zdaniem badacza tej pro-

¹³ *Rozpoczęcie Roku Jubileuszowego*, w: P. Raina, „*Te Deum*” narodu polskiego. *Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski w świetle dokumentów kościelnych*, Olsztyn 1991, ss. 28–29, 42 i n.

¹⁴ Por. *Miejsca szczególnych uroczystości milenijnych*, w: P. Raina, „*Te Deum*” narodu polskiego, s. 40.

¹⁵ *Na cześć Tysiąclecia Polski i Święta Odrodzenia. Imponująca defilada wojskowa i wspaniała manifestacja młodzieży w Warszawie*, *Gł. Ol.*, 1966, nr 173 z 23–24 VII, s. 1, 3, 4; B. Noszczak, *op. cit.*, s. 57; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006, s. 236 i n.

blematyki Kazimierza Kozłowskiego, do obchodów Millenium na tym obszarze zaliczyć należy także uroczystości 20. rocznicy Kościoła katolickiego na Ziemiach Odzyskanych, które zainaugurowano 20 czerwca 1965 r. w Olsztynie (kilka dni później podobne obchody odbyły się m.in. na Górze św. Anny i w Opolu). Otwierając uroczystości w Olsztynie bp Tomasz Wilczyński mówił, że „Diecezja Warmińska jako pierwsza powróciła do Macierzy i dlatego też jako pierwsza organizuje 20-lecie Kościoła katolickiego na Ziemiach Odzyskanych”¹⁶.

W realiach województwa olsztyńskiego, podobnie jak w skali kraju, zapowiedź Wielkiej Nowenny i wieńczących ją obchodów Milenium Chrztu Polski wywołało pewne zaniepokojenie władz politycznych, choć na początku 1966 r., np. podczas posiedzenia Egzekutywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Olsztynie, większość czasu poświęcono sprawom związanym z modernizacją przedsiębiorstw podległych Ministerstwu Przemysłu Ciężkiego, natomiast nawiązując do zbliżających się obchodów 1000-lecia Państwa Polskiego zatwierdzono jedynie „założenia do obchodów 1000-lecia”, a w protokóle nie znalazła się adnotacja, że sprawę tę poddano dyskusji¹⁷. Wszak, zgodnie z od lat realizowaną taktyką, oficjalnie to nie partia firmowała rocznicowe działania. Należało to do innych struktur i organizacji zależnych od rządzącej partii, przede wszystkim wspomnianego Frontu Jedności Narodu. Podczas zwołanego w styczniu 1966 r. zebrania Wojewódzkiego Komitetu tej organizacji zatwierdzono szczegółowy program obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na Warmii i Mazurach¹⁸. Również w tym czasie, np. podczas obrad Zarządu Wojewódzkiego TPPR w Olsztynie, wytykano, że Kościół zamierza rocznicę tę zawładnąć dla własnych celów, co miało się przyczynić do „jednostronnego, fałszywego i tendencyjnego interpretowania historii naszego kraju i oszukańczego przedstawiania tak poważnej rocznicy jak 1000-lecie”¹⁹. Dalej była mowa o „rozbijaniu społeczeństwa” i „szkodliwym fanatyzmie, podważającym założenia programowe Frontu Jedności Narodu”.

Zgodnie z przyjętymi założeniami, natarczywe eksponowanie dorobku Polski Ludowej, przy drugorzędnym traktowaniu tysiącletniej historii państwa, znalazło m.in. odzwierciedlenie w korespondencji między Wojewódzkim Kom-

¹⁶ K. Kozłowski, *Obchody Milenium w Polsce Zachodniej i Północnej*, w: Stefan Kardynał Wyszyński *wobec Ziemi Zachodnich i Północnych oraz stosunków polsko-niemieckich. W 100-lecie urodzin Prymasa Tysiąclecia*, red. naukowa T. Dzwonkowski i Cz. Osękowski, Warszawa-Poznań-Zielona Góra 2001, s. 56, 57, por. też: A. Hebel, *Karol Wojtyła na Warmii i Mazurach w świetle archiwaliów KW PZPR i Wydziału do Spraw Wyznań Wojewódzkiej Rady Narodowej*, Meritum 2011, t. III, ss. 132–133.

¹⁷ APO, KW PZPR, 1141/385, t. 1, k. 12. Protokół nr 1/66 z posiedzenia Egzekutywy KW PZPR w Olsztynie, 7 I 1966 r.

¹⁸ Ibidem, k. 133. Propozycja odnośnie zwołania poszerzonego Plenum WK FJN [22 I 1966 r.].

¹⁹ Cytat za A. Kopiczko, *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996, ss. 127–128.

tetem FJN a powiatowymi strukturami tej organizacji w województwie olsztyńskim. W jednym z pism stwierdzono, że „uchwalony na poszerzonym Plenum WK FJN w dniu 22 stycznia br. program obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie olsztyńskim w 1966 roku [podkreśla, że] imprezami i uroczystościami, które wymagają szczególnego zaangażowania się szerokiego aktywu oraz dużego nakładu pracy organizacyjnej, są przede wszystkim obchody święta Odrodzenia Polski”²⁰.

Mimo tak ustanowionych proporcji ważności wydarzeń z historii państwa i narodu, w przypadku województwa olsztyńskiego, do szczególnie istotnych zadań należało przekonujące ukazanie „Warmii i Mazur w tysiącletniej historii Polski”²¹. Realizację tego zamysłu miało ułatwić związanie obchodów Tysiąclecia z przypadającą także wówczas 500. rocznicą podpisania II Pokoju Toruńskiego i w nawiązaniu do rocznicy „grunwaldzkiej” sprzed sześciu lat (jak wspomniano wcześniej, „państwowe” obchody Tysiąclecia trwały w latach 1960–1966). W związku z takimi odniesieniami historycznymi oczywiste stały się towarzyszące obchodom hasła o wielowiekowych zmaganiach z wynaradawiającą polityką krzyżactwa, prusactwa i junkierstwa, a następnie hitleryzmu.

Podobnie jak w całym kraju, także na Warmii i Mazurach przygotowania do uroczystości miały podążać dwutorowo. Z jednej strony chodziło o zagwarantowanie jak najbardziej spektakularnych wydarzeń, które miały odciągnąć społeczeństwo od obchodów kościelnych. Z drugiej strony obchody „świeckie” miały nieść jednoznaczne przesłanie propaństwowe i antyklerykalne²². Zatem celem obchodów miało być „upowszechnienie prawdy, że Polska Ludowa po raz pierwszy w Tysiącleciu stworzyła warunki pełnego rozwoju dla całego narodu, umożliwiła wszystkim obywatelom świadomy i aktywny udział w kształtowaniu swych losów i kierunków rozwoju państwa polskiego, że jedynie na drodze socjalizmu mogliśmy, czego dowiodła praktyka, wyprowadzić nasz kraj z zacofania i słabości, odzyskać i zagospodarować piastowskie ziemie zachodnie i północne, umocnić suwerenność i rolę Polski w świecie”²³.

W związku z tym, że trudno było mówić o polskości dawnych ziem pruskich, toteż na Warmii i Mazurach wśród celów przyświecających organizowanym obchodom tysiąclecia należało zwłaszcza zwracać uwagę na „popularyzację postępowej, naukowej i laickiej koncepcji dziejów Polski, ze szczególnym

²⁰ APO, WK FJN, t. 59, k. 125. Pismo z WK FJN w Olsztynie do prezydów powiatowych FJN, 30 VI 1966 r.

²¹ APO, KW PZPR, t. 385, k. 153. Założenia polityczno-organizacyjne. Program WK FJN najważniejszych imprez wojewódzkich obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na Warmii i Mazurach w 1966.

²² Ibidem, k. 152–156. Założenia polityczno-organizacyjne. Program WK FJN najważniejszych imprez wojewódzkich obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na Warmii i Mazurach w 1966 r.; B. Noszczak, op. cit., s. 56.

²³ APO, KW PZPR, t. 385, k. 152. Założenia polityczno-organizacyjne.

uwzględnieniem historii walk o polskość Warmii i Mazur” oraz „wykazanie historycznych racji oraz więzi, które na przestrzeni wieków łączyły Warmię i Mazury z Polską”. Dalej była mowa o popularyzowaniu bojowników o polskość i wyzwolenie tych ziem spod okupacji hitlerowskiej”.

Nie zabrakło też zaleceń, by wszelkie uroczystości, spotkania, wydawnictwa itp. jednoznacznie wskazywały na „kierowniczą rolę PZPR w życiu i pracy naszego narodu”. Podsumowując pisano, że praca „ideowo-polityczna” związana z działaniami rocznicowymi powinna „pogłębić wychowanie obywatelskie całego społeczeństwa i wyzwolić nową energię na rzecz konkretnych zadań socjalistycznego rozwoju Polski”²⁴.

Wśród założeń pracy „ideowo-politycznej” związanej z Tysiącleciem na Warmii i Mazurach zalecano też „aktywizację mieszkańców województwa do realizacji „planów gospodarczych nakreślonych w Programie Wyborczym FJN”, co później znajdowało odzwierciedlenie w raportach z realizacji zobowiązań poszczególnych zakładów pracy i instytucji podjętych dla uczczenia rocznicy. Także czyny społeczne stały się istotnym elementem obchodów²⁵. Zwracano też uwagę na konieczność podejmowania prac związanych z modernizacją szkół, remontami dróg, porządkowaniem miast, wsi i osiedli, poprawą warunków komunalnych, budową obiektów służących rekreacji.

Analiza „Programu najważniejszych imprez wojewódzkich organizowanych bądź patronowanych przez FJN, związanych z obchodami tysiąclecia” skłania do porównań z podobnymi „założeniami programowymi” przygotowanymi sześć lat wcześniej, przy okazji obchodów rocznicy grunwaldzkiej²⁶. Podobnie jak wówczas, tak i teraz, w projekcie znalazły się przedsięwzięcia, które trudno było jednoznacznie związać ze zbliżającą się rocznicą. Obok manifestacji, konferencji, sesji naukowych (dotyczących np., „łączności kulturalnej na przestrzeni wieków Warmii i Mazur z Rzeczpospolitą”, spotkań popularno-naukowych na temat powojennej historii muzeów w regionie czy sesji tematycznie nawiązujących do zbrodni hitlerowskich w byłych Prusach Wschodnich) przygotowano też cykl odczytów i wystaw prezentujących dorobek Warmii i Mazur po roku 1945. W planach dominowały zwłaszcza różne „imprezy młodzieżowe” (m.in. Studencki Rajd „Kortowska Wiosna”, VII Ogólnopolski Rajd Studentów po Warmii i Mazurach pod hasłem „Poznaj pomniki polskości Warmii i Mazur”, Wojewódzkie Igrzyska Młodzieżowe, Lipcowy Karnawał Młodości, wycieczki i rajdy

²⁴ Ibidem, k. 153.

²⁵ Zob. np. *Dla uczczenia Tysiąclecia Polski. Imponujący bilans czynów społecznych*, Gł. Ol., 1966, nr 307 z 28 XII, s. 1, 2.

²⁶ APO, KW PZPR, t. 385, k. 139–151. Program najważniejszych imprez wojewódzkich [projekt] [1966]. Por. też R. Tomkiewicz, *Rocznice bitwy pod Grunwaldem w Polsce Ludowej*, Olsztyn 2011.

szlakami historycznymi i szlakami zwycięstw, ale też zawody sportowe i mecze, cyrk i „gitariadę” – imprezę związaną z coraz powszechniejszą wówczas muzyką rockandrollową, w Polsce zwaną big-bitem). Szczególnie wiele imprez planowano dla studentów olsztyńskiej Wyższej Szkoły Rolniczej²⁷.

Wymieniano też seminarium dla nauczycieli dotyczące historii i literatury regionalnej, które miało się odbyć w ramach „Dni Literatury Warmii i Mazur”. Zaplanowano też co najmniej trzy konkursy („Wieś bliżej teatru”, „Warmia i Mazury w 1000-leciu Państwa Polskiego” dla szkół z finałem w Rozgłośni Radiowej oraz konkurs recytatorski). W ramach cyklu imprez zaplanowano też akademie związane z rocznicami powstania Związku Literatów Polskich oraz Związku Polskich Artystów Plastyków. Świętując Tysiąclecie zamierzano również uczcić powstanie Muzeum Mazurskiego w Olsztynie i Państwowej Orkiestry Symfonicznej, co oczywiście nawiązywać miało do powojennej, polskiej państwowości tych ziem.

W olsztyńskiej Rozgłośni Polskiego Radia miał być zainicjowany cykl audycji pod wspólnym tytułem: „Radiowa olimpiada 1000-lecia”. Planowano też programy telewizyjne, które miał przygotować ośrodek TV Łódź. W olsztyńskich kinach zamierzano zorganizować „Festiwal filmów historycznych” (przede wszystkim dotyczących II wojny światowej), któremu miał towarzyszyć konkurs zatytułowany „Poznajmy film polski”. Z rocznicą miały też być związane imprezy w czasie „Tygodnia Ziemi Zachodnich i Północnych” oraz „obchodów majowych” (chodziło o święto 1 Maja i rocznicę zdobycia Berlina w 1945 r.).

Także w olsztyńskiej prasie temat rocznicy Tysiąclecia Państwa Polskiego od wiosny 1966 r. pojawiał się coraz częściej, co było związane z zapowiedzią „udostępniania gazet historykom i działaczom”, by zamieszczali artykuły i dyskutowali również na temat „Pokoju Toruńskiego”, „stosunków polsko-niemieckich”, „roli kościoła na Warmii i Mazurach” i „najnowszej historii regionu”. Oczekiwano też na publikacje z zakresu badań archeologicznych, związanych z Kopernikiem. Ostatecznie publikowany był cykl artykułów pod wspólnym tytułem: „Tysiąc imprez na Tysiąclecie”, zapowiadający w ten sposób wydarzenia, jakie miały się odbywać w różnych miejscach Warmii i Mazur²⁸. Ukazywały się też materiały przygotowane przez olsztyńskich historyków pod wspólnym tytułem: „Tysiąc lat” (z wkomponowanym graficznie znakiem Rodła). Poruszano w nich głównie tematykę związaną z polskim osadnictwem na dawnych ziemiach pruskich oraz z „walką o polskość Warmii i Mazur” na przestrzeni wieków.

²⁷ Por. też. M. T. Korejwo, *Ks. Prymas Stefan Wyszyński na Warmii i Mazurach w świetle akt przechowywanych w APO*, w: *Stefan Kardynał Wyszyński*, s. 208; K. Kozłowski, op. cit., s. 63, 64.

²⁸ Z. Mił, *Program obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego*, Gł. Ol., 1966, nr 80 z 5 IV, s. 3; nr 135 z 9 VI, s. 1; zob. też nr 139 z 14 I, ss. 1 i 2.

Wśród „rocznicowych” wydawnictw wymieniano też kolejne tomy „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” i „Rocznika Olsztyńskiego”, a także monografie Działdowa i Giżycka. Miał ukazać się informator turystyczny dotyczący Olsztyna i województwa oraz wielobarwny album ze zdjęciami szkół wybudowanych na Warmii i Mazurach po 1945 r. W planach było wydanie „ilustrowanej monografii Olsztyna” oraz ufundowanie szeregu tablic pamiątkowych podkreślających związki tych terenów z Polską. Jak zwykle przy tego typu uroczystościach rocznicowych, wiele imprez zorganizowali harcerze, także łącząc Tysiąclecie Państwa Polskiego z kolejną rocznicą bitwy pod Grunwaldem. Z „okazji jubileuszu przewidywano budowę nowych dróg i torów kolejowych [oraz] zaszczepienie ok. 2 mln drzew i 3,8 mln krzewów”²⁹.

Główne uroczystości kościelne w województwie olsztyńskim odbyły się 19 czerwca 1966 r. we Fromborku. Okres poprzedzający to wydarzenie obfitował w szereg szykan ze strony władz wobec duchownych. Prowadzono działania, których celem było „rozcznienie imprez związanych z Millenium organizowanych w parafiach, prowadzenie polityki rozwarstwienia duchowieństwa [oraz] podporządkowanie duchowieństwa przepisom państwowym”³⁰. Zdarzały się przypadki nakłaniania proboszczów, by zrezygnowani z organizacji wyjazdów parafian na uroczystości do Fromborka.

By osiągnąć cel, zainicjowana została akcja prowadzenia „rozmów wyjaśniających” z proboszczami. Zapowiadano wzmożone inspekcje podatkowo-finansowe w parafiach (dotyczące dzierżawy, czynszów i działalności wydawniczej). Ostrzegano księży, że grożą im poważne kłopoty, gdy będą „szerzyć treści antypaństwowe”. Przypominano o nakazie organizacji spotkań z wiernymi tylko w obrębie świątyń. Formą zastraszenia w okresie poprzedzającym uroczystości millenijne była operacja „Proboszcz”, której realizację powierzono żołnierzom³¹. Ich zadaniem było przeprowadzanie rozmów z duchownymi, m.in. na temat ich stosunku do „orędzia biskupów” i polityki prymasa.

W połowie maja 1966 r. rozmowę z biskupem Józefem Drzazgą przeprowadził Marian Gotowiec, pełniący wówczas funkcję przewodniczącego Prezydium WRN w Olsztynie. Biskup został poinformowany o konieczności uzyskania zgody na organizację wszelkich zgromadzeń publicznych³². Ostatecznie nie

²⁹ *Obchody tysiąclecia. Informator*, Warszawa 1962, ss. 68–70, zob. też: *Założenia programowe i organizacyjne do obchodów Tysiąclecia na Warmii i Mazurach* (referat wiceprzewodniczącego WK FJN mgr. Kazimierza Rokoszewskiego, wygłoszony na plenum WK FJN w lutym 1960 r. w Olsztynie), Olsztyn 1960 oraz *Program obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie olsztyńskim w 1966 roku*, w: *Materiały z posiedzenia plenarnego w dniu 22 I 1966 r.*, Olsztyn 1966, ss. 55–78.

³⁰ A. Kopiczko, op. cit., s. 128.

³¹ Szerzej zob. A. Dudek, R. Gryz., op. cit., s. 35.

³² A. Kopiczko, op. cit., s. 129.

uzyskał zezwolenia, by uroczystości kościelne we Fromborku i w Olsztynie miały nagłośnienie. Przekazana mu została także informacja, że nie wydano zgody na „peregrynację obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej”. W konsekwencji tego zarządzenia, kopia obrazu została zabrana przez funkcjonariuszy MO w pobliżu wsi Lesiny, koło Olsztynka, przewożącym ją księżom Tadeuszowi Borkowskiemu i Julianowi Wojtkowskiemu³³. Obraz trafił bezpośrednio do Fromborka, uniemożliwiając tym samym jego peregrynację wśród wiernym w Olsztynku, Olsztynie, Dobrym Mieście, Ornecie, Pieniężnie i Braniewie.

Do Olsztyna Prymas kardynał Stefan Wyszyński przyjechał po południu, 18 czerwca 1966 r. (część duchownych, udających się na uroczystości Millenium, zatrzymała się na nocleg z 18 na 19 czerwca w klasztorze oo. Werbistów w Pieniężnie, w klasztorze oo. Redemptorystów w Braniewie i tamże w klasztorze ss. Katarzynek). Szczegółowa relacja z tej wizyty zamieszczona została później w *Warmińskich Wiadomościach Diecezjalnych*³⁴, bo w olsztyńskiej prasie tego faktu nie odnotowano. Wiele informacji na temat „przebiegu uroczystości milenijnych w Diecezji Warmińskiej” znalazło się natomiast, w rzecz jasna niepublikowanym, raporcie B. Sasina, kierownika Urzędu Spraw Wewnętrznych w Olsztynie, będącego w strukturze Prezydium WRN. Tę tajną notatkę przygotował dla Z. Orłowskiego, pełniącego wówczas funkcję dyrektora Departamentu Społeczno-Administracyjnego w MSW w Warszawie³⁵. Materiał był w istocie szczegółową relacją z uroczystości, opracowaną na podstawie doniesień specjalnych służb. Zapisane tam zostały kolejne etapy powitania kardynała Stefana Wyszyńskiego, wraz z towarzyszącymi mu biskupami (Karolem Wojtyłą, Bolesławem Kominikiem i Antonim Baraniakiem) oraz innymi „wyższymi duchownymi i reprezentantami uczelni katolickich”.

Na godz. 18.00 zaplanowano nabożeństwo w katedrze św. Jakuba, na które zapraszano „wiernych parafii św. Jakuba, Najśw. Serca Jezusowego, św. Józefa oraz uczęszczających do kościoła oo. Bernardynów i kościoła Garnizonowego”³⁶. Przed olsztyńską katedrą Prymasa powitały dzieci mówiąc wierszyki, a orszak

³³ Szerzej zob.: ks. T. Borkowski, *Sprawozdanie z przewiezienia kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej z Jasnej Góry do Fromborka*, Olsztyn, 13 VI 1966 oraz J. Drzazga, *Pismo ordynariusza warmińskiego do przewodniczącego Prezydium WRN Mariana Gotowca*, Olsztyn, 13 VI 1966, w: P. Raina, op. cit., ss. 227–229; M. T. Korejwo, op. cit., s. 201, 202; zob. też: J. Szarek, *Jak ośmiu czerwonych wyniosło obrazek*, w: *Partia z narodem, naród z Kościołem*, pod red. F. Musiała i J. Szarka, Kraków 2008, s. 125 i n.; A. Dziurok, Ł. Marek, *Matka Boska Niechciana. O zatrzymaniu kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w 1966 roku*, w: ibidem, ss. 134 i n.

³⁴ *Warmińskie Wiadomości Diecezjalne*, (wrzesień – październik 1966), nr 5; zob. też „Przebieg uroczystości – wspomnienia uczestnika, sobota 19 VI 1966”, w: P. Raina, op. cit., ss. 231–232.

³⁵ APO, Prez. WRN, 444/18. Urząd Spraw Wewnętrznych, t. 115. Sprawy kierownika Urzędu dot. informacji milenijnych (2 I 1966 – 30 V 1967), k. 6–9. Notatka z przebiegu uroczystości milenijnych w Diecezji Warmińskiej, Olsztyn, 23 VI 1966 r.

³⁶ Odezwa Ordynariusza warmińskiego do duchowieństwa i wiernych m. Olsztyna, 1 VI 1966 r., w: P. Raina, op. cit., s. 227. Pewne informacje na temat uroczystości w Olsztynie zob. też A. Hebel, op. cit., s. 134.

biskupów wchodził do wnętrza świątyni przy skandowaniu przez tłum „sto lat” i oklaskach, natomiast chór zaintonował po łacinie pieśń zaczynająca się od słów „Oto wielki kapłan”. Kościół udekorowany był flagami narodowymi oraz biało-żółtymi i biało-niebieskimi, a w widocznym miejscu wisiał transparent z łacińskim napisem „Polonia semper Fidelis” (Polska zawsze wierna)³⁷.

Wewnątrz katedry gości powitał biskup Józef Drzazga³⁸. Zanotowano szczególnie te jego słowa, gdy zwrócił uwagę, że Warmia pod rządami biskupów polskich „przeżywała najświetniejsze chwile swego rozwoju”, po czym wymienił: Stanisława Hozjusza, Marcina Kromera, Stanisława Grabowskiego, Ignacego Krasickiego i Tomasza Wilczyńskiego. Z przemówienia bp. Drzazgi zanotowano też odniesienie do okresu powojennego, gdy powiedział znamienne słowa nawiązujące do sytuacji tutejszych mieszkańców. Stwierdził mianowicie, że ludzie „przybyli ze wszystkich dzielnic Polski i stworzyli jedną rodzinę polską i pod opieką pasterzy budują nową Polskę”. Ze słów tych można było wysnuć wnioski, że o integrację tutejszych mieszkańców w okresie powojennym bardziej dbał Kościół niż Państwo.

Zanotowano też, że ponadgodzinne kazanie Prymasa Stefana Wyszyńskiego, choć „poświęcone sprawom religijnym, [to] zawierało szereg aluzji do stosunków w Polsce”. Uroczystą Mszę św. w Olsztynie odprawił wówczas Arcybiskup Metropolita Krakowski Karol Wojtyła.

Według szacunków władz administracyjnych, w Olsztynie w uroczystościach wzięło udział około 4 tys. osób, łącznie z grupami ludzi stojącymi wokół katedry (według ustaleń Kazimierza Kozłowskiego, było to około 5500–6000 osób³⁹). Z niemałą satysfakcją w raporcie Urzędu Spraw Wewnętrznych odnotowano też, że w czasie uroczystości wielu spośród zgromadzonych wokół kościoła, „głośno rozmawiało i paliło papierosy”⁴⁰. Większość wiernych – jak napisano – „to przede wszystkim pracownicy fizyczni, chłopci z okolic Olsztyna oraz starsze kobiety”. Zauważono także, że nie cieszyły się większym zainteresowaniem wszelakie dewocjonaalia sprzedawane wokół katedry, w tym także pamiątkowe zdjęcia kardynała Stefana Wyszyńskiego po 5 zł.

Nazajutrz, 19 czerwca 1966 r., kardynał Wyszyński wraz z towarzyszącymi mu osobami wyjechał do Fromborka. Po drodze podobno nie było przesadnie wielkich tłumów (nie licząc funkcjonariuszy milicji). Kardynał Stefan Wyszyński wspominał szczególnie wiele patroli, gdyż w zasadzie na każdym większym

³⁷ APO, Prez. WRN, 444/18, t. 115, k. 6. Notatka z przebiegu uroczystości milenijnych.

³⁸ „Przemówienie JE ks. Biskupa Józefa Drzazgi na inauguracji uroczystości Milenijnej w Olsztynie”, w: P. Raina, op. cit., ss. 233–234.

³⁹ K. Kozłowski, op. cit., s. 64.

⁴⁰ APO, Prez. WRN, 444/18, t. 115, k. 7.

skrzyżowaniu można było spotkać radiowozy)⁴¹. W raporcie zanotowano, że za zwyczaj grupy nie przekraczały 100 osób, a były to głównie kobiety i dzieci (wyjątkiem były przejazdy przez Dobre Miasto i Ornetę, gdzie dostojników kościelnych witało po około 1000 osób). Trasę przejazdu ozdobiono flagami, a w dwóch miejscach pojawiły się nawet przygotowane na ten dzień ołtarze z obrazami Matki Boskiej. Były też transparenty z napisami: „Witamy Kardynała Wyszyńskiego – byliśmy i będziemy”, „Witamy duszpasterzy”, „Arcypasterze błogosławcie nas”, „Witamy księży i biskupów na szlaku tysiąclecia” (ostatnie hasło wyraźnie nawiązywało do terminologii przyjętej oficjalnie przez władze państwowe, choć także pierwsze z wymienionych przywoływało znaną w oficjalnej terminologii maksymę „byliśmy – jesteśmy – będziemy”, odnoszącą się do polskiej obecności po 1945 r. na ziemiach zachodnich i północnych).

Podobnie jak w Olsztynie, także we Fromborku kardynała Stefana Wyszyńskiego powitano odśpiewaniem „sto lat” i okrzykami „niech żyje”.

Na placu przed fromborską katedrą zbudowano ołtarz polowy, gdzie na podwyższeniu umieszczona została odzyskana kopia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Były flagi i herby miast warmińskich⁴².

Program uroczystości wyglądał w sposób następujący:

„godz. 7.00 – święcenia kapłańskie w Bazylice Najświętszej Maryi Panny we Fromborku,

godz. 10.00 – przyjazd ks. biskupów do pałacu Biskupów Warmińskich we Fromborku,

godz. 10.30 – przyjazd JE ks. Prymasa do Fromborka,

godz. 11.00 – powitanie JE ks. Prymasa i ks. biskupów,

godz. 11.30 – suma pontyfikalna koncelebrowana przez księży, ks. biskupów i kapłanów pod przewodnictwem JE ks. Arcybiskupa Metropolity Poznańskiego. Kazanie wygłosi JE ks. Prymas,

godz. 15.30 – akademie ku uczczeniu Tysiąclecia Chrześcijaństwa w Polsce⁴³.

Mszę celebrował abp Antoni Baraniak w asyście siedmiu innych biskupów, „przełożonych zakonu, duchowieństwa, zakonnic, kleryków i około 8000 wiernych”⁴⁴. W notatce z przebiegu uroczystości znalazła się informacja, że w sumie do Fromborka w tym dniu przybyło około 15 tys. osób (wielu trasę z dworca kolejowego w Braniewie pokonało pieszo). Podobnie, jak w przypadku wieczorne-

⁴¹ K. Kozłowski, op. cit., ss. 63, 64.

⁴² APO, Prez. WRN, 444/18, t. 115, k. 8. Przed przyjazdem kard. Stefana Wyszyńskiego, bp. Jan Obląk odprawił we Fromborku rano Mszę św. Podczas kazania, potępił „aresztowanie obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej”.

⁴³ Program jubileuszu Tysiąclecia Chrztu Polski we Fromborku, w: P. Raina, op. cit., s. 230.

⁴⁴ APO, Prez. WRN, 444/18, t. 115, k. 8. Notatka z przebiegu uroczystości milenijnych; zob. też „Przebieg uroczystości – wspomnienia uczestnika, niedziela 20 VI 1966”, w: P. Raina, op. cit., ss. 232–234.

go nabożeństwa poprzedniego dnia w Olsztynie, tu także odnotowano w materiałach służb operacyjnych, że należyte skupienie wiernych podczas mszy było jedynie w „pierwszych rzędach”, natomiast „na tyłach panował ruch, rozmowy i dyskusje”. Także kardynał Stefan Wyszyński uznał, że 3,5 godzinna msza w Fromborku była zbyt długa, zwłaszcza że ludzie byli zmęczeni, stali po kilka godzin, a wielu śpieszyło się do pociągów powrotnych ze stacji w Braniewie⁴⁵.

Podczas uroczystości milenijnych we Fromborku z ust hierarchów kościelnych padły słowa o „polskości ziem przyłączonych”, nawoływano społeczeństwo do „wydajnej i spokojnej pracy” oraz przypomniano, że w przeszłości „Kościół katolicki był decydującym czynnikiem, który dawał odpór germanizacji”. Kardynał Stefan Wyszyński mówił m.in., że „naród polski wszystko co czynił przez tysiąc lat, czynił pod znakiem krzyża, w miłości i bojaźni bożej”. Dalej pojawiło się stwierdzenie, że Polacy pragną wolności, wiary, słowa, myśli, uczynków, jedności w społeczeństwie⁴⁶.

Po uroczystościach liturgicznych zorganizowana została konferencja naukowa odnosząca się do znaczenia diecezji warmińskiej w historii katolicyzmu w Polsce. Nazajutrz, 20 czerwca 1966 r., ks. Prymas Stefan Wyszyński z Fromborka pojechał do Sanktuarium Maryjnego w niedalekim Stoczku Warmińskim, gdzie odprawił Mszę św.⁴⁷. W drodze powrotnej do Warszawy, w Liksajnach, kopia obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej została ponownie zarekwirowana przez milicję⁴⁸.

Kilka miesięcy później w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych przygotowano tezy dla „Oceny przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych” w poszczególnych województwach⁴⁹. Na tej podstawie, w połowie listopada 1966 r. w Urzędzie Spraw Wewnętrznych w Olsztynie powstał obszerny, tajny dokument, w pełni poświęcony kościelnym uroczystościom w regionie⁵⁰. W odróżnieniu od „Notatki”, sporządzonej w czerwcu 1966 r. po uroczystościach w Olsztynie i we Fromborku, teraz B. Sasin, oprócz typowej relacji na temat przebiegu zdarzeń, pozwolił sobie na ocenę samych uroczystości, nie kryjąc przy tym wkładu współdziałających z nim służb w realizację przedsięwzięcia.

Oceniając ich przebieg stwierdził, że „przedsięwzięcia kleru, mimo na szeroką skalę zakrojonych przygotowań, w zasadzie zakończyły się fiaskiem, bo-

⁴⁵ K. Kozłowski, op. cit., s. 65.

⁴⁶ APO, Prez. WRN, 444/18, t. 115, k. 8. Notatka z przebiegu uroczystości milenijnych, k. 9.

⁴⁷ Program Jubileuszu Tysiąclecia Chrztu Polski we Fromborku, w: P. Raina, op. cit., s. 230.

⁴⁸ A. Dudek, R. Gryz., op. cit., ss. 241–242.

⁴⁹ APO, Prez. WRN, 444/18, t. 115, k. 10–11. Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych w okresie I I – 1 XI 1966 r.; k. 12–16. Sprawozdanie statystyczne dotyczące działalności kleru i aktywu przykościelnego (!) w związku z kościelnymi uroczystościami milenijnymi w okresie od 1 I – 30 X 1966 r.

⁵⁰ Ibidem, k. 18–25. Ocena przebiegu kościelnych uroczystości milenijnych w województwie olsztyńskim za okres od 1 I do 1 XI 1966 r.

wiem nie wykazały ścisłej więzi społeczeństwa z Kościołem i nie potrafiły spowodować – jak to zakładały władze kościelne – generalnego nawrócenia się społeczeństwa”. Dalsze stwierdzenia szefa wydziału spraw wewnętrznych nie pozostawiały wątpliwości, co do zaangażowania w tym okresie odpowiednich służb w rozbicie uroczystości kościelnych, bowiem nadmienił, że taka „ocena obchodów milenijnych jest wynikiem dobrze przemyślanego przeciwdziałania z naszej strony”. Wymienił tu „baczną obserwację kleru”, poznawanie szczegółowych planów uroczystości kościelnych i „wzajemną wymianę spostrzeżeń ze służbą bezpieczeństwa”. Działania te miały – jego zdaniem – przynieść efekt w przyszłości, w postaci „laicyzacji społeczeństwa”⁵¹.

Zalecano na bieżąco zapoznawać się z raportami z innych województw, by na Warmii i Mazurach ograniczyć skutki wszelkich nieprzewidzianych sytuacji. Wśród przeprowadzonych działań przed uroczystościami milenijnymi dokonano np. korekt składów kolegiów karno-administracyjnych, by zasiadały w nich osoby bez problemu wykonujące polecenia partii. Także, „zgodnie ze stanowiskiem Komitetu Wojewódzkiego PZPR” w Olsztynie, poszczególne wydziały prezydiów rad narodowych miały wykonywać „wyłącznie postawione im zadania”, a jakiegokolwiek inne postępowanie wymagało uzgodnienia z partią. Pochwalił np. Prezydium PRN w Braniewie, gdzie skompletowano „odpowiedni” skład kolegium ds. wykroczeń, choć – jak zauważył – żaden wniosek tam nie wpłynął⁵².

Ostatecznie zdyscyplinowanie uczestników uroczystości kościelnych nie dało okazji, by wytoczyć sprawy karno-administracyjne, choć doszukano się pewnych nieprawidłowości. Uwagi dotyczyły np. eksponowania „chorągwi i sztandarów, jakie stale znajdowały się w kościołach”. Niektóre z nich były podobno „nie zalegalizowane w organizacjach przykościelnych” i jak zaznaczył B. Sasin – sprawa ta wymaga bardziej szczegółowego rozeznania⁵³. Wśród innych „czynów niedopuszczalnych olsztyńskiego kleru i aktywu przykościelnego”, wymieniono np. wyświetlenie filmu bez wymaganego zezwolenia. Odnotowano też przypadki nielegalnych prób budowy kapliczek, by „upamiętnić millenium” i „wznoszenia krzyży”. Na pewno sytuacje takie zdarzyły się we wsiach powiatów lidzbarskiego, morąskiego i pasłęckiego (Golity, Ignalin, Janiki Małe, Kality, Leszczyna, Małdyty, Rodziszewo, Warkały, Zambrowiec). Uznano, że była to reakcja wiernych na hasło kardynała Stefana Wyszyńskiego o wznoszeniu „1000 krzyży na 1000-lecie”.

Sumując swoją relację, szef Wydziału Spraw Wewnętrznych w Olsztynie stwierdził, że akcja została „dobrze zaplanowana [m.in. także dzięki] zorganizo-

⁵¹ Ibidem, k. 18.

⁵² Ibidem, k. 19.

⁵³ Ibidem, k. 23; K. Kozłowski, op. cit., s. 66.

waniu imprez konkurencyjnych [i] przeprowadzeniu akcji uświadamiającej, nasświetlającej społeczeństwu obiektywnie historię kościoła w Polsce”, co jego zdaniem uniemożliwiło „episkopatowi realizację celów, jakie sobie postawił”⁵⁴.

Tego samego dnia, 19 czerwca 1966 r., w Lidzbarku Warmińskim, a więc niedaleko Fromborka, zorganizowano główne uroczystości świeckie w województwie olsztyńskim, odnoszące się do Tysiąclecia Państwa Polskiego. Impreza ta miała jednocześnie inaugurować Dni Lidzbarka. Z Olsztyna i z Bartoszczyca specjalnymi pociągami przywieziono grupy po około 1500 osób. W sumie szacowano, że w uroczystościach wzięło udział około 20 tys. osób⁵⁵. Jak zapowiadano w weekendowym wydaniu „Głosu Olsztyńskiego” z 18/19 czerwca 1966 r., miała to być manifestacja „polskości i tradycji historycznych Warmii i Mazur”, a za jej najważniejszy punkt uznano imprezę na tamtejszym stadionie⁵⁶. Szczególnie wiele miejsca w tym wydaniu gazety rzecz jasna przeznaczono na materiały nawiązujące do historii Warmii i Mazur, ze wskazaniem na ich polską przeszłość⁵⁷. Wyróżniał się jednak materiał odnoszący się do zmian mentalnych, kulturowych i obyczajowych zachodzących w polskim społeczeństwie połowy lat sześćdziesiątych, w istocie mający na celu ośmieszenie ludzi wierzących, hołdujących tradycyjnemu, „nienowoczesnemu” stylowi życia⁵⁸. Próżno było natomiast szukać w tym numerze „Głosu Olsztyńskiego” chociażby najmniejszej wzmianki o tym, że w mieście gościł Prymas Polski, kardynał Stefan Wyszyński i że nazajutrz, w niedzielę, odbędą się uroczystości kościelne we Fromborku. Podobnie jak w całym kraju, także w olsztyńskiej prasie dominowały wieści o obchodach związanych z Tysiącleciem Państwa Polskiego. O wcześniejszych uroczystościach w Gnieźnie, Poznaniu, Krakowie czy Częstochowie także nie wspomiano.

W Lidzbarku Warmińskim rolę gospodarza pełnił przewodniczący Prezydium PRN Kazimierz Matera. Do miasta przybyli m.in. przedstawiciele partyjno-państwowych władz centralnych: wiceminister kultury Zygmunt Garstecki, poseł na Sejm PRL, wicepremier Zenon Nowak, kierownik Wydziału Kultury Komitetu Centralnego PZPR Wincenty Kraśko oraz wiceprzewodniczący Zarządu Głównego Związku Młodzieży Socjalistycznej Stanisław Hasiak. Władze wojewódzkie reprezentował I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Olsztynie Stanisław Tomaszewski, przewodniczący Prezydium WRN Marian Gotowiec oraz Juliusz Malewski, wówczas pełniący funkcję przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu FJN.

⁵⁴ APO, Prez. WRN, 444/18, t. 115, k. 25.

⁵⁵ B. Łukaszewicz, op. cit., s. 225; K. Kozłowski, op. cit., s. 65; zob. też: (d), *Byliśmy, jesteśmy, będziemy. Dni Lidzbarka – manifestacją patriotyzmu i młodości*, GO, 1966, nr 144 z 20 I, ss. 1, 2.

⁵⁶ Por. Gł. Ol., 1966, nr 143 z 18–19 VI.

⁵⁷ S. Hertel, *Ziemia mazurska jest nasza*; Z. Milewski, *Przeciw fałszerstwom*, Gł. Ol., 1966, nr 143 z 18–19 VI, s. 1.

⁵⁸ S. Grabowska, *Przecież niedziela, niedziela*, Gł. Ol., 1966, nr 143 z 18–19 VI, s. 1.

Uroczystościom w Lidzbarku Warmińskim, podobnie jak wielu innym organizowanym w okresie Polski Ludowej, starano się nadać charakter święta młodzieży. Na stadionie młodzi ludzie, w większości należący do satelickich wobec PZPR organizacji – Związku Młodzieży Socjalistycznej i Związku Młodzieży Wiejskiej, złożyli przysięgę wierności Ojczyźnie. Jak zanotowano, „tekst ślubowania odczytał przewodniczący Zarządu Wojewódzkiego ZMS w Olsztynie Albin Szyszka. »Ślubujemy Tobie, Ojczyzno« odpowiada młodzież”. Tę część imprezy wieńczył hymn narodowy. Potem były okolicznościowe przemówienia, pochod ulicami miasta, otwarcie wystawy w lidzbarskim zamku zatytułowanej „Tysiąc lat kultury na Warmii i Mazurach” i na koniec imprezy artystyczne i sportowe (mecz piłkarski, wyścigi kolarskie). Zadbano o imponującą ofertę handlową – jak zwykle podczas takich imprez – gwarantującą szeroki wybór poszukiwanych na co dzień towarów.

W skali kraju najważniejszą imprezą wieńczącą obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego był Kongres Kultury Polskiej, którego obrady rozpoczęto 7 października 1966 r. W olsztyńskiej prasie napisano m.in., że „w ostatnim roku jubileuszu naszego państwa Kongres przedstawił narodowi dorobek kultury polskiej na przestrzeni Tysiąclecia, a zwłaszcza w ostatnim XX-leciu”⁵⁹. W województwie olsztyńskim obchody podsumowano podczas sesji WRN (początkowo planowano zorganizować ją na jednym z olsztyńskich stadionów. W drugiej części miała być „parada młodzieży”)⁶⁰. Także uroczyste, nadzwyczajne sesje rad narodowych zaplanowano w poszczególnych powiatach, na które zaproszeni byli też radni poprzednich kadencji.

W drugiej połowie 1966 r. i jeszcze przez kilka miesięcy roku następnego do Wojewódzkiego Komitetu FJN w Olsztynie przesyłano szczegółowe relacje i zestawienia ukazujące same przygotowania do obchodów Tysiąclecia, jak również sprawozdania z realizacji zobowiązań podejmowanych z okazji jubileuszu. Korespondencja tego typu napływała z przeróżnych instytucji, urzędów i zakładów pracy, choć dominowały wykazy działań instytucji związanych z kulturą.

Podobnie jak w przypadku wykazów imprez organizowanych w okresie „ostatniego roku obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego”, także analiza zestawień „meldunków o wykonaniu zobowiązań” przez poszczególne jednostki nasuwa spostrzeżenie, że zdecydowana większość z wymienionych działań nie odnosiła się bezpośrednio do czczenia Tysiąclecia Państwa Polskiego, a raczej nawiązywała do wyników osiągniętych w powojennym dwudziestoleciu. Poza tym

⁵⁹ Kongres Kultury obraduje, Gł. Ol., 1966, nr 239 z 8–9 X, s. 1.

⁶⁰ APO, Prez. WRN, 444/9. Wydz. Kultury, t. 494. Przemówienia 1000-lecia Polski [...], k. 1–17. Przemówienie podsumowujące obchody 1000-lecia Państwa Polskiego wygłoszone podczas sesji WRN w październiku 1966 r.; APO, KW PZPR, t. 385, cz. 1, k. 138. Odręczna notatka [bd].

trudno było podejmowane zobowiązania uznać za dokonania szczególne, gdyż w większości przypadków odnosiły się one do codziennego funkcjonowania konkretnych instytucji. Przykładem może być relacja nadesłana pod koniec grudnia 1966 r. do WK FJN przez dyrektora Państwowej Średniej Szkoły Muzycznej w Olsztynie. „Składając meldunek o wykonaniu zobowiązań” poinformował, że uczniowie dali 8 koncertów muzyki polskiej, które odbyły się w Barczewie, Bartoszycach, Ornecie, Ostródzie, Unieszewie i w Olsztynie⁶¹. Była to zatem zwykła działalność, wpisująca się w zadania szkoły, polegające m.in. na publicznych występach uczniów.

Co rozumiały, dużo bardziej rozbudowane sprawozdanie „z wykonanych zobowiązań” napłynęło np. z Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich, a więc organizacji, której aktywność ściśle wpisywała się w istnienie Polski Ludowej, a działalność nawiązywała do „tysiącletniej tradycji” w kontekście powiązań z ziemiami odzyskanymi⁶². Wymieniano więc liczne „spotkania aktywu TRZZ” i seminaria dla prelegentów tej organizacji, którzy później głosić mieli swoje odczyty w terenie. Przygotowano ponadto szereg odczytów z zakresu historii i literatury. Wydano też propagandowe broszury.

I choć działania te zaliczano w sprawozdaniu do prac mieszczących się w ramach „obchodów tysiąclecia”, to ich tematyka często odbiegała od przyjętej problematyki. Obok odczytu na temat „Ziem Zachodnich i Północnych w Polskim 1000-leciu”, lub „Walki Polski i Ludów Bałtyckich z Zakonem Krzyżackim”, prelegenci TRZZ w ramach obchodów Tysiąclecia mówili także np. o „Piśmiennictwie polskim oraz krzewicielach polskości na Warmii i Mazurach” oraz o „Rozwoju gospodarczym i demograficznym Warmii i Mazur po 1945 roku”. W ramach cyklu pogadanek związanych z „Tysiącleciem Polski” TRZZ organizował też rajdy dla młodzieży i wycieczki, podczas których inicjowano spotkania z „ciekawymi ludźmi”.

Jedno ze sprawozdań odnoszące się do aktywnego uczestnictwa w obchodach 1000-lecia Państwa Polskiego nadesłano także z Oddziału Wojewódzkiego Narodowego Banku Polskiego⁶³. Przy tej instytucji powołano nawet Komitet Organizacyjny Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, a o jego działalności napisano, że „obejmował szereg pozycji o charakterze zawodowym i społecznym, mającym głównie na celu wyzwolenie szerokiej inicjatywy w kierunku zamianifestowania polskości ziemi warmińsko-mazurskiej oraz spopularyzowanie osiągnięć gospodarczych i kulturalnych tego regionu na przestrzeni 20-lecia”. Zatem

⁶¹ APO, WK FJN, t. 256. Obchody Tysiąclecia. Sprawozdania (1966–1967), k. 1.k Sprawozdanie ze Szkoły Muzycznej w Olsztynie, 30 XII 1966 r.

⁶² Ibidem, k. 4–8. Sprawozdanie za rok 1966.

⁶³ Ibidem, k. 9–12. Sprawozdanie Oddziału Wojewódzkiego NBP, Olsztyn, 16 I 1967 r.

o tysiącletniej historii nie było mowy. W praktyce Oddział Narodowego Banku Polskiego zorganizował „zbiorową manifestację pracowników na polach bitwy pod Grunwaldem”, której nadano – jak zaznaczono w relacji – „charakter polityczny, a głównym jej akcentem było zadokumentowanie polskość” na tym terenie. Ponadto pracownicy tej instytucji, by uczcić rocznicę, zorganizowali „rajd motorowo-samochodowy⁶⁴ i spływ kajakowy”. Ogłoszono także „konkurs ruchu usprawnień”, polegający na polepszeniu obsługi klientów oraz „konkurs estetyki”, który z kolei odnosił się do wyglądu sal bankowych. Przygotowano również wystawę numizmatyczną oraz ogłoszono kolejny konkurs. Tym razem oczekiwano na wspomnienia „o tematyce bankowej”.

W kolejnych tygodniach napływały bardzo podobne sprawozdania i relacje z przeróżnych instytucji, tylko w minimalnym stopniu (lub wcale) nawiązujące do Tysiąclecia Państwa Polskiego. Bliźniaczo podobne relacje nadesłano do Wojewódzkiego Komitetu FJN w Olsztynie z Izby Rzemieślniczej, z Redakcji pisma „Nasza Wieś”, z Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, z Państwowego Teatru Dramatycznego im. Stefana Jaracza, z Rozgłośni Polskiego Radia, z Ligi Kobiet, z Oficerskiej Szkoły Uzbrojenia, ze Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, ze Zrzeszenia Studentów Polskich, z Polskiego Związku Motorowego, z Wojewódzkiego Zarządu Kin (wśród zobowiązań związanych z Tysiącleciem wymieniano „podniesienie estetyki kin”), z Wyższej Szkoły Rolniczej, z Biura Wystaw Artystycznych oraz z Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej, jak również szczególnie obszerne ze Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze”. Jedno ze sprawozdań przesłano z komendy Milicji Obywatelskiej⁶⁵.

* * *

Obchody związane z rocznicą Chrztu Polski pogłębiły antagonizm między Państwem a Kościołem, a w istocie był to spór o tożsamość państwa i narodu w polskich realiach połowy lat sześćdziesiątych. Wymiar religijno-duchowy obchodów milenijnych był nie do przyjęcia dla władz, zamierzających tę rocznicę zdominować i wykorzystać dla własnych celów. Była to kolejna próba laicyzacji i ateizacji społeczeństwa oraz pozyskania aprobaty społecznej dla Polski socjalistycznej, rządzonej przez PZPR.

W przypadku Warmii i Mazur cele te zamierzano osiągnąć – podobnie jak w całym kraju – atakami na Kościół i duchownych oraz ponad miarę rozbudowanym propagowaniem osiągnięć minionego dwudziestolecia. Równie istotne było doszukiwanie się elementów mogących świadczyć o polskości tych ziem i ich związkach z Polską, a zwłaszcza podkreślanie znaczenia faktu, że po 1945 r.

⁶⁴ Por.: Gł.Ol. 1966, nr 145 z 21 VI, s. 6.

⁶⁵ APO, WK FJN, t. 256, k. 13–14 i n.

Warmia i Mazury znalazły się w granicach Państwa Polskiego. Podczas uroczystości podsumowujących Tysiąclecie Państwa Polskiego na Warmii i Mazurach padło stwierdzenie, że „uczyniliśmy Warmię i Mazury nierozłączną częścią organizmu Polski Ludowej”⁶⁶.

Ryszard Tomkiewicz, *Feierlichkeiten zum 1000. Jubiläum der Taufe Polens in Ermland und Masuren*

Zusammenfassung

Die Feierlichkeiten anlässlich des 1000. Jahrestages des Christentums und des Anfangs der Staatlichkeit Polens durften von dem Staat zusammen mit der Kirche wegen des graven politischen Konflikts nicht organisiert werden. Die jahrtausendalte Angehörigkeit zu der christlichen Gemeinschaft wurde der 20 Jahre alten Geschichte der Volksrepublik Polen gegenübergestellt, die in der Propaganda als „Krönung der geschichtlichen Entwicklung der Nation“ vorgestellt wurde. Die Realität Ermlands und Masurens war auch nicht anders: Die historische Entwicklung Polens wurde geschickt präsentiert und interpretiert (es ging um den polnischen Charakter dieser Gebiete sowie ihre vielseitige Entwicklung nach 1945), was die Gesellschaft von der Kirche distanzieren sollte, u.a. von der Teilnahme an Millennium-Feierlichkeiten. Im Falle der Olsztynyer Woiwodschaft wurden sie in Frauenburg unter Mitwirkung von Kardinal Stefan Wyszyński organisiert. Man versuchte das Ziel mithilfe der Angriffe auf die Kirche und die Geistlichen zu erreichen, wobei eine breite Propagandaaktion in Bezug auf die Nachkriegsjahre durchgeführt wurde. Konkurrenzfeierlichkeiten zum Millennium des Polnischen Staates hatten einen weltlichen Charakter und fanden in Lidzbark Warمیński statt, daran nahmen die höchsten Beamten und Parteiführer der Woiwodschaft teil.

Übersetzt von Alina Kuzborska

Ryszard Tomkiewicz, *The celebrations of the millennium of the baptism of Poland in Warmia and Masuria*

Summary

The celebrations of the millennium of Christianity and the beginnings of the Polish state, as a result of deep political conflict, could not be organized jointly by the State and Church. Centuries of belonging to the Christian community were opposed to the twentieth-century history of socialist Poland, acknowledged in propaganda material as “the crowning of all the nation’s historical development.” It was no different in Warmia and Masuria, where the presentation and interpretation of Polish heritage (concerning the Polishness of these lands and their general development after 1945), aimed to distance society from the Church, including participation in the millennium celebrations, in the case of Olsztyn province, organised in Frombork, with the participation of Cardinal Stefan Wyszyński. The aim was to counter attacks on the Church and the clergy, and especially the propaganda campaign related to the post-war period. The competing, secular celebration of the Millennium of Poland was organized in Lidzbark Warمیński, with the participation of the highest, party-administrative provincial authorities.

Translated by Aleksander Pluskowski

dr hab. Ryszard Tomkiewicz
Ośrodek Badań Naukowych
im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie
rtom99@tlen.pl

⁶⁶ APO, Prez. WRN, 444/9. Wyd. Kultury, t. 494, k. 1–17. Przemówienie podsumowujące obchody 1000-lecia.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Olsztynie

- Zespół: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie, sygn. 444/9. Wydział Kultury, t. 494. Przemówienia 1000-lecia Polski. 1966; sygn. 444/18. Urząd Spraw Wewnętrznych, t. 115. Sprawy kierownika Urzędu dot. informacji milenijnych (2 I 1966 – 30 V 1967); t. 494. Przemówienia 1000-lecia Polski 1966.
- Zespół: Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Olsztynie (dalej: KW PZPR), sygn. 1141, t. 385. Protokoły posiedzeń egzekutywy KW PZPR z załącznikami (nr 1–3, I 1966 r.).
- Zespół: Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Olsztynie, sygn. 489, t. 17. Protokoły posiedzeń plenarnych WK FJN w Olsztynie (1966); t. 59. Program uroczystości jubileuszowych [...] (1964–1966); t. 256. Obchody Tysiąclecia. Sprawozdania (1966–1967).

Źródła drukowane

- Raina P.
1991. „*Te Deum*” narodu polskiego. *Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski w świetle dokumentów kościelnych*, Olsztyn.
1962. *Obchody tysiąclecia*. Informator, Warszawa.
1966. *Program obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie olsztyńskim w 1966 roku*, w: *Materiały z posiedzenia plenarnego w dniu 22 I 1966 r.*, Olsztyn.
1960. *Założenia programowe i organizacyjne do obchodów Tysiąclecia na Warmii i Mazurach* (referat wiceprzewodniczącego WK FJN mgr Kazimierza Rokoszewskiego, wygłoszony na plenum WK FJN w lutym 1960 roku w Olsztynie), Olsztyn.

Internet

- <http://www.rp.pl/artukul/1050754-Milenium-czy-tysiaclecie-.html#ap-3> [dostęp: 20 08 2016].
- <http://www.polskieradio.pl/39/246/Artykul/1607653,Tysiaclecie-Panstwa-Polskiego-%E2%80%93-jak-wladze-PRL-przegraly-walke-o-rzad-dusz> [dostęp: 20 08 2016].
- http://dziedzictwo.ekai.pl/@@wielka_nowenna [dostęp: 23 08 2016].
- http://dziedzictwo.ekai.pl/@@wielka_nowenna [dostęp: 23 08 2016].

Prasa

- Głos Olsztyński, 1965, 1966.
- Warmińskie Wiadomości Diecezjalne, 1966, nr 5.

Opracowania

- Dudek A., Gryz R.
2006. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków.
- Hebel A.
2011. *Karol Wojtyła na Warmii i Mazurach w świetle archiwaliów KW PZPR i Wydziału do Spraw Wyznań Wojewódzkiej Rady Narodowej*, Meritum, t. III., ss. 129–142.

Kopiczko A.

1996. *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn.

Łukaszewicz B.

2006. *Raptularz miejski. Olsztyn 1945–2005*, Olsztyn.

Noszczak B.

2006. *Millenium i Tysiąclecie*, Biuletyn IPN, nr 5, ss. 48–59.

Raina P.

1991. „*Te Deum*” narodu polskiego. *Obchody Tysiąclecia Chrztu Polski w świetle dokumentów kościelnych*, Olsztyn.

Stefan Kardynał Wyszyński

2001. *Stefan Kardynał Wyszyński wobec Ziem Zachodnich i Północnych oraz stosunków polsko-niemieckich. W 100-lecie urodzin Prymasa Tysiąclecia*, redakcja naukowa T. Dzwonkowski i Cz. Osękowski, Warszawa-Poznań-Zielona Góra.

INSTYTUT PÓŁNOCNY
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO